

KS. ANDRZEJ KOPICZKO*

KOŚCIÓŁ I PARAFIA WE WRZESINIE W ŚWIETLE PROTOKOŁÓW POWIZYTACYJNYCH Z DRUGIEJ POŁOWY XVI WIEKU

Wrzesina leży na krańcach historycznej Warmii, w południowej części gminy Jonkowo. Rzeka Pasłęka, która stanowiła granicę parafii od strony zachodniej, jest także granicą tego regionu. Na południe od wsi rozciągają się Lasy Kudypskie, wśród których leży kilka niewielkich jezior. Największe z nich – Giłwa (Rentyńskie) – ma zaledwie 1 km² powierzchni¹. W połowie XVI w. Wrzesina obejmowała 27 włók ziemi, z czego większość była opuszczona. W celu ponownego zagospodarowania sprowadzono osadników z Mazowsza². Sama wieś znajduje się około 15 km na zachód od Olsztyna.

Osada została lokowana 19 maja 1352 r. przez Warmińską Kapitułę Katedralną³. 4 lutego 1575 r. został wystawiony drugi dokument lokacyjny dla Wrzesiny, w którym kościołowi zapisano 6 łąnów ziemi⁴. Nie wiemy natomiast, kiedy zbudowano kościół. Pierwsza pisemna wzmianka o nim pochodzi z wykazu parafii z końca XV w., z którego dowiadujemy się, że parafia należała do archiprezbiteratu dobromiejskiego⁵. Świątynia mogła istnieć już wcześniej. W 1426 r. zostało wystawione potwierdzenie papieskie dla miejscowego ks. proboszcza Andrzeja Schufenhewera, ale wiemy, że przed nim pracował jeszcze ks. Jan We-

* ks. prof. dr hab. Andrzej Kopiczko, prof. zw. – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, Zakład Archiwistyki, Bibliotekoznawstwa i Informatyki, Pracownia Historii Warmii i Mazur; e-mail: andrzej.kopiczko@uwm.edu.pl

¹ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Mazurach Pruskich i Warmii*, Olsztyn 1991, s. 217.

² H. Schauch, *Die Wiederbesiedlung des Ermlandes im 16. Jahrhundert. Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* (dalej; ZGAE), 1929, t. 23, s. 682, 686-687.

³ *Codex Diplomaticus Warmienseis*, t. 2, Mainz 1864, s. 180, nr 180.

⁴ J.M. Saage, *Sedes archipresbyterales dioecesis Warmienseis cum suis mansis et lastis decimarum*, w: *Monumenta Historiae Warmienseis*, t. 3, Braunsberg 1866, s. 422 (przypis 169). Fakt ten został też potwierdzony w opisie parafii z ok. 1580 r. – AAWO, AB, B 1b, k. 221v.

⁵ J.M. Saage, *Sedes archipresbyterales dioecesis Warmienseis cum suis mansis et lastis decimarum*, dz. cyt., s. 422.

belbyr⁶. Zapewne więc – podobnie jak w innych miejscowościach warmińskich – najpierw wzniesiono świątynię drewnianą, a dopiero pod koniec XV w. murywaną, która zachowała się do dziś. Tę drugą konsekrował 1 maja 1500 r. biskup pomocniczy warmiński Jan Wilde⁷. Nadał jej wówczas wezwanie św. Marii Magdaleny. Tytuł ten wymieniono również w pierwszym zachowanym opisie parafii z około 1580 roku⁸. Z tego dokumentu dowiadujemy się o miejscowościach należących do tej placówki. Oprócz wsi kościelnej były to: (w układzie alfabetycznym, druga nazwa w nawiasie to oryginalna z dokumentu): Bałąg (Ballingen/Balgen), Giedajty (Gedaithen/Gedauten), Godki (Gottken/Gotkien), Stękiń (Stenkien/Stenkin), Szelałowo (Schillings/Schilling), Warkały (Warkallen) i Wołowno (Windtken/Wintken)⁹.

Pozostając przy uposażeniu ze wspomnianego opisu z około 1580 r. dowiadujemy się, iż dziesięciny wynosiły 5 i pół łaszta oraz 9 korców obu zbóż (żyto i owies) oraz z ugorów 1 grzywnę i 20 solidów, a od Prusów 40 solidów. Łącznie były więc to 2 grzywny. Ponadto dochodziło 25 par kurcząt, a z ofiar około 15 grzywien. Kolędę proboszcz otrzymywał w pieniądzu, lnie, chlebie i roślinach strączkowych, ale połowę oddawał nauczycielowi. Natomiast „accidentalia” były zwyczajowe, czyli opłaty za pogrzeby, zapisy dziecka, wpisy do księgi małżeństw, wywód, zapowiedzi i ogłoszenia¹⁰. Dochody kościoła wynosiły w tym czasie (ok. 1580 r.) z pieniędzy dziedziczonych 228 grzywien, co dawało rocznie 19 grzywien, w kredytach 8 grzywien i 6 groszy oraz w pozostałych pieniądzach 20 grzywien i 12 groszy, a także korzyści z 12 uli¹¹.

Inaczej dochody przedstawiały się w świetle protokołu z 20 stycznia 1598 r. Wprawdzie proboszcz nadal posiadał 6 łanów ziemi, ale z dziesięciny miał około 6 łasztów, z ofiar wielkanocnych – 15 grzywien, z wigilii przedpogrzebowych – 1 grzywnę i 5 groszy, z kolędy groch, chleb i od niektórych pieniądze. Z tego oddawał nauczycielowi jedną trzecią, z wyjątkiem pieniędzy. Otrzymywał również 20 par kurcząt. Doszła też jedna wieś, którą zapisano jako Probadi, obecnie Porbady (niem. Neu Schöneberg). Trudno powiedzieć, dlaczego jej nie wymieniono w opisie z około 1580 r., utworzono ją bowiem już 11 kwietnia 1416 r. z podzielenia wsi Wrzesina (Schöneberg) na Wrzesinę Starą (Alt Schöneberg) i Wrzesinę Nową (Neu Schöneberg), ale tę drugą nazwano właśnie Porbadami¹². Powstały one na terenach osuszonych bagien. W czasie wojny polsko-krzyżackiej, zwanej trzynastoletnią (1454-1466), wieś została zniszczona. Zagospodarowywano ją aż do połowy XVI w., a w 1564 r. przekształcono w folwark.

⁶ G. Matern, *Die kirchlichen Verhältnisse in Ermland während des späten Mittelalters*, Paderborn 1953, s. 145.

⁷ A. Eichhorn, *Die Weihbischöfe Ermlands*, ZGAE, 1866, t. 3, s. 141; B 4, k. 151v.

⁸ AAWO, AB, B 1b, k. 222; B 5, 223v (podano, że w ołtarzu głównym był obraz Wniebowzięcia NMP); B 4, k. 151v.

⁹ AAWO, AB, B 1b, k. 221.

¹⁰ AAWO, AB, B 1b, k. 221v.

¹¹ Tamże, k. 223.

¹² AAWO, AB, B 4, k. 153.

Jednak w 1575 r. osada ponownie stała się wsią czynszową. Być może te zniszczenia i zmiany spowodowały, że w tym pierwszym spisie Porbady pominięto.

W 1598 r. podano także inwentarz plebanii. Pierwszy zapis dotyczył znajdującej się tam Biblii w języku łacińskim, a następnie wymieniono Calepinusa. W tym przypadku chodzi o Ambrożego Calepinusa, żyjącego w latach 1435-1510 w Bergamo. Jego największym dziełem było opublikowanie słownika, w którym wyjaśniał znaczenie słów łacińskich przy pomocy zwrotów, przysłów i sentencji, zaczerpniętych z autorów klasycznych lub kościelnych. Zapewne więc chodzi o ten słownik zatytułowany *Cornucopiae*¹³.

Do proboszcza należały: 20 korców żyta i 10 korców owsa, pług z całym wyposażeniem, wóz wiejski, kadź z sześcioma pojemnikami na wodę, garnek do gotowania (panew), rożen, poduszka skórzana na ławę, stół, skrzynia, 2 beczki, korzec żelazny i sieczkarnia. Z inwentarza żywego wymieniono: krowę, świnię, maciorę, 2 kozy i 2 konie dwuletnie¹⁴. Dysponował też 12 korcami pszenicy¹⁵.

Do kościoła należał piec ceglany (ceglarnia?), z którego otrzymywał 15 grzywien. Był również domek z ogrodem, który przywłaszczył sobie sołtys Ambroży nie chcąc przyjąć do wiadomości, że zakupił go ks. proboszcz Marcin Kokoszka¹⁶ i podarował parafii. Jak pisał wizytator, sołtys – poruszony jednak sumieniem – płacił parafii 10 groszy rocznie. Ponadto w gotówce parafia miała 76 grzywien, 13 groszy i 2 solidy, a w pieniądzach dziedzicznych i powierzonych jeszcze 120 grzywien¹⁷.

Ze zrozumiałych względów najwięcej informacji dotyczy samego wyposażenia kościoła. Już w protokole z około 1580 r. napisano, że w tabernakulum¹⁸ były: 2 puszki na Komunię św., z których jedna była ze srebra, pozłacana monstrancja posiadała dużą wartość artystyczną¹⁹. Bogatsze informacje pochodzą z 1598 r. Wówczas zanotowano, że tabernakulum ma dwoje drzwiczek i jest zamykane na dwa klucze. Najświętszy Sakrament (dla chorych) był przechowywany w cynowym tabernakulum (*capsa*), w którym znajdowała się srebrna pushka z dziewięcioma Hostiami oraz szkatułka skórzana z lnianą bursą z dwiema Hostiami. Ponadto była tacka drewniana do obmycia palców²⁰. Dopiero jednak

¹³ J. Duchniewski, *Calepio, Calepino, Amborgio*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 1278-1279.

¹⁴ AAWO, AB, B 4, k. 153.

¹⁵ AAWO, AB, B 1b, k. 223.

¹⁶ Ur. się ok. 1515 r. Pochodził z diec. płockiej. Do grudnia 1562 r. był proboszczem we Wrzesinie, a następnie w Klewkach. Por. A. Kopiczko, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Olsztyn 2003, s. 58; tenże, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1821*, cz. 2, Olsztyn 2000, s. 157.

¹⁷ AAWO, AB, B 4, k. 154.

¹⁸ O tabernakulum dowiadujemy się nieco więcej z protokołu z 1609 r. Napisano tam, że jest po stronie Ewangelii, wewnątrz lśni ozdobami i jest zamykane podwójnymi drzwiczkami z jednym zamkiem, który określono jako „niezupełnie bezpieczny”. – AAWO, AB, B 5, k. 224.

¹⁹ AAWO, AB, B 1b, k. 221v. W protokole z 1598 r. dopisano, że była mała, z miedzi i pozłacana. – AAWO, AB, B 4, k. 152.

²⁰ AAWO, AB, B 4, k. 151v.

w 1609 r. dodano, że tabernakulum (cyborium) znajdowało się po stronie Ewangelii²¹, czyli po lewej ołtarza (północnej). Chodzi tu zatem o miejsce w ścianie (tabernakulum ścienne), zamykane na dwoje drzwi, służące do przechowywania naczyń z Najświętszym Sakramentem (m.in. puszek i monstrancji)²². O Olejach Świętych napisano jedynie w 1598 r. Przechowywano je w naczynkach cynowych²³. Nowe pobierano u archiprezbitera dobromiejskiego, a stare były palone w Wielkim Tygodniu przy ołtarzu²⁴.

Na stanie kościoła odnotowano kielich połączony srebrny z puryfikaterzem i sakiewką, pacyfikał srebrny, ornat czarny z prawdziwego jedwabiu, ozdobiony deseniem w kwiaty i z wizerunkiem krzyża. Pozostałe trzy ornaty zostały wykonane z płótna czerwonego, płótna białego oraz z materiału haftowanego²⁵. Było też 9 obrusów (w 1598 r. – 12), 4 ręczniczki (w 1598 r. – 3), 3 komże, 2 pulpity (w 1598 r. – 1), welon (zasłona) na Wielki Post, szkatułka (*capsula*) z dwoma korporałami (zapewne do noszenia Komunii św. do chorych), trybularz mosiężny, puszka na hostie, lampa, 2 bursy lniane, 4 chorągwie (w 1598 r. – 8), 3 dzwoneczki na podniesienie (w 1598 r. – 4)²⁶, 2 tablice witykusów, 2 ampułki cynowe, kociołek na wodę święconą do aspersioni (w 1598 r. – 2). W 1598 r. doszły jeszcze żelazko do wypieku hostii i drugie do wycinania komunikantów, skrzynki na воск, relikwiarz szafkowy, 4 przenośne lichtarze i żelazny kandelabr na paschał²⁷. Z ksiąg liturgicznych wymieniono drukowane: mszał warmiński, mszał *Linesciense*²⁸ i agendę moguncką oraz manuskrypty wykonane na pergaminie: agenda, gradual, gradual specjalny, antyfonarz, księga hymnów i sekwencji²⁹. W protokole z 1598 r. nie wymieniono mszału *Linesciense*, a jako nowe doszły: agenda warmińska dwuczęściowa, brewiarz warmiński, mszał warmiński (oznaczone jako nowe) oraz mszał gnieźnieński³⁰.

W opisie z około 1580 r. wymieniono zakrystię, a w 1598 r. dodano, że miała sklepienia i była wyposażona w trzy skrzynie³¹. W 1609 r. dopisano, iż znaj-

²¹ AAWO, AB, B 5, k. 224.

²² T. Syczewski, *Tabernakulum miejscem przechowywania Najświętszej Eucharystii*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 24(2011), nr 1, s. 199; W. Nowak, *Kult Eucharystii w diecezji warmińskiej 1243-1939*, Olsztyn 202, s. 55-61.

²³ W protokole z 1609 r. napisano, że Oleje Święte przechowywano w tumbie ołtarza po stronie Ewangelii, czyli lewej (północnej). – AAWO, AB, B 5, k. 224.

²⁴ AAWO, AB, B 4, k. 152.

²⁵ AAWO, AB, B 1b, k. 222. Te same informacje o kielichu, pacyfikale i ornatach są także w protokole z 1598 r. – Tamże, B 4, k. 152.

²⁶ AAWO, AB, B 1b, k. 222; B 4, k. 152v.

²⁷ AAWO, AB, B 4, k. 152v.

²⁸ Niestety, nie udało się ustalić pochodzenia tego mszału. Nie odnotowano go też w artykule *Das altermländische Missale. Pastoralblatt für die Diözese Ermland*, 1894, s. 72n. Najprawdopodobniej błędnie zapisano nazwę miejscowości.

²⁹ AAWO, AB, B 1b, k. 222v.

³⁰ AAWO, AB, B 4, k. 152v.

³¹ AAWO, AB, B 1b, k. 222v; B 4, k. 152v.

dowała się po stronie północnej³². W kościele sufit został wykonany z drewna³³, a posadzka z cegły. W dzwonnicy były dwa dzwony³⁴. W 1598 r. uzupełniono, iż dzwonnica była w niższej części murowana, a w wyższej drewniana. Dodatkowo w wieżyczce na kościele znajdowała się sygnaturka³⁵. W protokole z 1598 r. wymieniono także kostnicę i cmentarz³⁶.

W pierwszym opisie z około 1598 r. podano bardzo skromne wiadomości o ołtarzach. Odnotowano jedynie, że były trzy – główny i dwa boczne, choć przy wskazywaniu ich lokalizacji błędnie zapisano, że obydwa stoją po stronie południowej³⁷. W 1609 r. odnotowano, że wszystkie zostały konsekrowane razem z kościołem³⁸. Główny był wyposażony w 2 cynowe kandelabry, 2 obrusy, antependium z włosia i dywan. W 1598 r. dodano już tytuł ołtarza głównego – św. Marii Magdaleny, potwierdzono 2 cynowe lichtarze, ale obrusów było już 3, 2 antepedia (jedno z czerwonego i błękitnego arrasu z kolorowymi kwiatami) oraz pulpity i ręcznik. Dopiero jednak w 1609 r. pojawiła się nowa informacja, że ołtarz został wyposażony w obraz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny oraz postaci 12 Apostołów³⁹. Jeden z ołtarzy bocznych (w 1580 r. nie podano tytułów) posiadał 3 kandelabry drewniane, a drugi – 2 cynowe i 1 drewniany oraz obrus i antependium Iniane⁴⁰. Jednak w 1598 r. już dodano, że jeden z ołtarzy bocznych nosił tytuł św. Mikołaja⁴¹. Stały też na nim 3 drewniane lichtarze. Na drugim ołtarzu bocznym nadal były 2 lichtarze cynowe i 1 drewniany, ale 2 obrusy i antependium z lnu⁴². Z drewna była też chrzcielnica, wyposażona w zamykane naczynie na wodę święconą⁴³. W 1598 r. dodano, że był to kociołek mosiężny z wodą chrzcielną, poświęconą w Wigilię Zielonych Świąt. Chrzcielnicę zamykano drewnianym przykryciem i zasuwą⁴⁴. Jednak dopiero w 1609 r. podano, iż stała w środku kościoła (*in medio templi*)⁴⁵. Z tego protokołu dowiadujemy się także, że między nawą główną a prezbiterium był zawieszony krzyż, a po stronie południowej znajdowała się ambona⁴⁶.

³² AAWO, AB, B 5, k. 224.

³³ AAWO, AB, B 1b, k. 222v; B 5, k. 224.

³⁴ AAWO, AB, B 1b, k. 222v. W 1609 r. były już trzy dzwony. Por. tamże, B 5, k. 225.

³⁵ AAWO, AB, B 4, k. 152v.

³⁶ Tamże, k. 152v.

³⁷ AAWO, AB, B 1b, k. 221v.

³⁸ AAWO, AB, B 5, k. 224.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ AAWO, AB, B 1b, k. 221v-222.

⁴¹ W 1609 r. dodano, że był wyposażony w obraz św. Mikołaja i stał po stronie południowej. – AAWO, AB, B 5, k. 224.

⁴² AAWO, AB, B 4, k. 152. Z protokołu z 1609 r. dowiadujemy się, że był to ołtarz pw. Siedmiu Uczynków Miłosierdzia. – B 5, k. 224.

⁴³ AAWO, AB, B 1b, k. 221v.

⁴⁴ AAWO, AB, B 4, k. 152.

⁴⁵ AAWO, AB, B 5, k. 224.

⁴⁶ Tamże, k. 223v.

W opisie z około 1580 r. odnotowano 4 witykusów (dobieranych przez proboszcza i burgrabiego), którzy każdego roku składali sprawozdanie⁴⁷. O nauczycielu napisano jedynie, że otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 11 grzywien i 15 groszy⁴⁸.

Protokół z 1598 r. zawiera znaczenie więcej informacji o ludziach. Z oczywistych względów skoncentrowano się przede wszystkim na proboszczu. Odnotowano, że był nim ks. Sebastian Pieglowski, pochodzący z diecezji płockiej. W czasie wizytacji miał 76 lat. Święcenia niższe i wyższe otrzymał z rąk biskupa pomocniczego płockiego Jakuba Bielińskiego, na proboszcza we Wrzesinie został wyznaczony przez Warmińską Kapitułę Katedralną, a mianowany w 1574 r. przez biskupa koadiutora warmińskiego Marcina Kromera. Wyznanie wiary złożył wobec kardynała Stanisława Hozjusza. Nosił tonsurę. Posiadał statuty synodalne diecezji warmińskiej, natomiast nie dysponował katechizmem i dekretami Soboru Trydenckiego. Odnotowywał chrzty i śluby, co oznacza, że prowadził księgi metrykalne, które nie zachowały się do naszych czasów⁴⁹. Od siedmiu lat pracowała u niego kucharka (wdowa) oraz służąca i 2 służących⁵⁰. Do tych informacji można dodać, że ks. Sebastian Pieglowski urodził się w 1523 r. Studiował w Dorpacie i Wilnie. W 1565 r. był wikariuszem w Olsztynie, gdzie opiekował się ludnością polskojęzyczną, dla której odprawiał nabożeństwa w kościele Świętego Ducha. Chwalono go tu, że był pobożny, obowiązkowy i znający się na duszpasterstwie⁵¹.

W 1598 r. zapytano parafian o duszpasterstwo i samego proboszcza. Tym razem opinia nie była najlepsza. Wierni poświadczyli, że czasem są z nim w sporze. Gdy było mało ludzi w kościele, pośpiesznie odprawiał Mszę św. i rezygnował z wygłoszenia kazania. Niekiedy też z ambony nie odmawiał „Ojczy nasz”, „Wierzę”, „Dekalogu” i spowiedzi powszechnej. Nie odnawiał budynków i zaniedbywał się w zasiewach polnych. Nie wypłacał pastuchowi wynagrodzenia. Z powodu prywatnego konfliktu zrezygnował z pracy nauczyciela bez zgody witykusów. Również syn nauczyciela skarżył się, że z ambony zarzucił mu złe postępowanie⁵². Ale też i odwrotnie – proboszcz stwierdził, iż parafianie wprawdzie w niedziele przychodzili do kościoła, ale już w święta mniejsze przybywało ich zaledwie 3 lub 4, najwyżej 10 i wtedy pomijał kazania⁵³. Chorzy

⁴⁷ AAWO, AB, B 1b, k. 223.

⁴⁸ Tamże, k. 222v.

⁴⁹ W 1609 r. odnotowano: „Księgi metrykalne niedbale pisane”. – AAWO, AB, B 5, k. 224.

⁵⁰ AAWO, AB, B 4, k. 153.

⁵¹ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525-1821*, dz. cyt., cz. 2, s. 246; J. Obląk, *Zagadnienie duszpasterstwa ludności polskiej na Warmii w drugiej połowie wieku XVI*, „Studia Warmińskie” (dalej: SW) 7(1970), s. 25, 31; P. Arendt, *Urkunden und Akten zur Geschichte der katholischen Kirchen und Hospitäler in Allenstein*, w: *Geschichte der Stadt Allenstein*, t. 3, cz. 2, Allenstein 1927, s. 98-99.

⁵² AAWO, AB, B 4, k. 153v.

⁵³ Tamże, k. 147, 153; J. Obląk, *Z życia eucharystycznego na Warmii w drugiej połowie XVI wieku*, SW, 1969, t. 6, s. 17.

spowiadali się w odpowiednim czasie, ale rzadko prosili o sakrament namaszczenia chorych. Nie było zaniedbań spowiedzi wielkanocnej. Na Święta Zmartwychwstania Pańskiego przybywali do sakramentu pokuty także katolicy z Księstwa Pruskiego. Parafianom zarzucał, że nie płacą dziesięciny⁵⁴. Wizytujący zalecili więc, by z tego obowiązku wywiązywali się sumiennie, a także by naprawili ogrodzenie cmentarza. Natomiast w sprawie uczęszczania do kościoła należało zachować „porządek Kromera”. Chodzi tu o tzw. *Kirchgang*, który wprowadził biskup Marcin Kromer 23 lutego 1570 r. Przypominał w nim nie tylko o obowiązku uczestnictwa we Mszy św. w niedziele i święta, ale też zobowiązał urzędników w dominium do sprawdzania, czy mieszkańcy realizują to polecenie, a nawet nakazał karanie w przypadku zaniedbań⁵⁵. Do tego porządku odwoływano się w postanowieniach synodalnych. W statutach z 1575 r. w artykule 29 zapisano: „Proboszczowie niech przestrzegają i pilnują przestrzegania naszego zarządzenia o chodzeniu do kościoła i napominają lud, by nie wychodził aż po skończeniu ofiary i przyjęciu kapłańskiego błogosławieństwa. Zarządzenie zaś to, bo może wielu wypadło z pamięci, niech ponownie będzie często czytane na kazaniu w jakiś dzień świąteczny”⁵⁶. Podobną treść zawiera artykuł 16 statutow z 1582 r.: „Karne nasze zarządzenie przed kilku laty wydane o chodzeniu do kościoła, pospolicie zwane *Kirchgang*, wszędzie niech będzie przestrzegane, pod karami tamże wypisanymi, w których wykonaniu magistraty i urzędnicy proboszczowi swą powagą, w swoim sumieniu, służyć powinni; a jeżeli ktoś przed końcem mszy, czyli przyjęciem błogosławieństwa wyjdzie czyli usunie się, niech będzie ukarany jednym groszem, o czym ludowi trzeba przypomnieć”⁵⁷.

W protokole z 1598 r. są też informacje o nauczycielu. Był nim od półtora roku Mikołaj Rydzewski, Mazowszanin, żonaty. Jego obowiązkiem – oprócz nauczania dzieci – było dzwonienie rano i wieczorem. Za tę posługę otrzymywał pół grosza i 1 solida, co w ciągu roku dawało mu 13 grzywien. Za przedpogrzebową wigilię pełną pobierał 2 grosze, za dzwonienie też 2 grosze, a za niesienie krzyża 5 solidów. Ponadto z kolędy otrzymywał jedną trzecią dochodów, co gwarantowały statuty synodalne⁵⁸. Proboszcz zapraszał też go kilka razy w roku do siebie na obiad⁵⁹. Jednak nauczyciel żalił się, że duchowny chce go pozbawić pracy i zabrania zwozić drewno na opał⁶⁰. Zapisy synodalne z 1575 r. w artykule 36 mówiły, że „sam proboszcz nie ma władzy przyjmowania i zwalniania na-

⁵⁴ AAWO, AB, B 4, k. 153.

⁵⁵ *Kromer's Kirchgangsdict, Pastoralblatt für die Diözese Ermland*, 1889, s. 41-43.

⁵⁶ *Statuty synodalne Warmińskie, Sambijskie, Pomezańskie, Chełmińskie oraz Prowincjalne Ryskie z Braniewskiego wydania księdza Franciszka Hiplera 1899 roku oraz pierwodruków 1922 i 1932 roku Statuty synodalne Warmińskie, Sambijskie, Pomezańskie Statuty synodalne Warmińskie, Sambijskie, Pomezańskie*, przeł. J. Wojtkowski, Olsztyn 2010, s. 56.

⁵⁷ Tamże, s. 66.

⁵⁸ AAWO, AB, B 4, k. 154; A. Kopiczko, *Szkolnictwo parafialne w diecezji warmińskiej w świetle akt wizytacyjnych z drugiej połowy XVI wieku*, „Roczniki Teologiczne” 41(1994), nr 4, s. 49.

⁵⁹ Tamże, s. 153.

⁶⁰ Tamże, s. 154.

uczyciela lub kościelnego, podobnie też ustanawiania i usuwania kogoś z wityrkusów, gdy się spodoba. Również sami wityrkusi lub magistrat albo wspólnota bez proboszcza. Ma się to bowiem dokonywać razem, według zwyczaju każdej miejscowości. A jeżeli nie będzie mogło dojść między nimi do zgody, miejscowy starosta niech rozstrzygnie wszystkie rozbieżności⁶¹.

Nauczyciel Mikołaj Rydzewski zapewne też i niebawem odszedł lub został zwolniony, ponieważ w protokole z 1609 r. zanotowano, że od 12 lat (czyli od zapewne od 1598 r.) szkołę prowadził Mikołaj Ploski, też Mazowszanin. Był żonaty i znał dobrze śpiew gregoriański. Budynek szkolny posiadał trzy pomieszczenia oraz piwnicę. Przylegały do niego spichlerz i mały ogród⁶².

* * *

Omówione zachowane opisy z drugiej połowy XVI w., zawierające najstarsze informacje o wyposażeniu kościoła i duszpasterstwie, nie są zbyt szczegółowe, ale pozwalają odtworzyć datę konsekracji, liczbę ołtarzy czy używane wówczas paramenty liturgiczne. Są w nich też dane o duszpasterzu i nauczycielu, a w przypadku protokołu z 1598 r. także o stosunku parafian do proboszcza. Nie ma natomiast – skądinąd bardzo ważnych danych – o liczbie parafian, chrztów, małżeństw i zgonów. O nich dowiadujemy się dopiero na podstawie zachowanych ksiąg metrykalnych od drugiej połowy XVII w. Można jednak przypuszczać, że parafia liczyła wówczas około 800 wiernych.

THE CHURCH AND PARISH IN WRZESINA IN THE LIGHT OF THE POST-VISITATION PROTOCOLS FROM THE SECOND HALF THE 16TH CENTURY

Summary

In the Archives of the Archdiocese of Warmia in Olsztyn there are two documents of the latter part of the 16th century including information on the parish in Wrzesina. One of them is the description from around 1580, whereas the other post-visitation protocol is of 1598. They are not too detailed, but allow to trace back the date of the consecration of the church and the altars and its equipment. They also offer information about the pastors and teacher and in the case of the 1598 Protocol also the attitude of parishioners to the parish priest. Much attention was paid to material matters as well. From the description of about 1580 we can also learn about the towns belonging to the parish.

Key words: Wrzesina, parish, church, visitations.

⁶¹ *Statuty synodalne Warmińskie, Sambijskie, Pomezańskie*, dz. cyt., s. 57.

⁶² AAWO, AB, B 5, k. 226v.